

Шифр «Трансформація»

Студентська наукова робота

ТЕМА:

«Демократичний транзит в країнах
пострадянського табору»

Зміст

Вступ.....	3
1. Методологічна база для дослідження демократичного транзиту.....	5
2. Транзит країн пострадянського простору.....	11
3. Орієнтири подальшого транзиту	22
Висновки.....	27
Список літератури	29

Вступ

Кожна наука, маючи свій теоретичний фундамент та предмет дослідження, ставить за мету отримання цілісного розуміння процесів, які нас оточують. Світ змінюється досить динамічно, вчорашні принципи стають недієздатними, з'являється необхідність у нових, які б змогли адекватно описати та пояснити вже нові зміни й тенденції.

Політологія як наука про державу та суспільство - не виняток. Стрімкий технічний прогрес, впровадження інновацій, ескалація конфліктів між державами, не дотримання прав та свобод громадян - усе це змінює саме суспільство, свідомість людей та, врешті-решт, державний устрій. На всі ці виклики має реагувати наука: змінюючи підходи, напрацьовуючи теоретичну базу, надаючи конкретні практичні поради.

Багато сьогоденних проблем країн так званого пострадянського табору (до якого належить і Україна) мають прямий зв'язок з минулим. Тому розуміння сьогоденних процесів та подальший розвиток держав неможливий без ґрунтового аналізу функціонування старої та нової системи та особливостей переходу. Особливо цікавим для науковця є процес трансформації суспільства при зміні державного ладу.

У світовому транзитологічному досвіді неможливо знайти декілька однакових прикладів переходу країн від одного політичного режиму до іншого. По своїй внутрішній динаміці всі переходи від недемократичного стану до демократичного настільки різні, що їх практично неможливо звести до єдиної універсальної моделі. Тому для сучасних теоретиків актуальними стають питання, коли процес транзиту можна вважати завершеним, і що розуміти під демократією як кінцевою метою розвитку держави?

Об'єктом дослідження наукової роботи є трансформаційні процеси в посткомуністичних державах.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та прикладні аспекти трансформаційних процесів в посткомуністичних країнах.

Метою даної наукової роботи є дослідження процесу переходу посткомуністичних країн від авторитарного режиму до демократичного. Акцентується увага на передумовах цього переходу, процесі переходу, проблемах і результатах. Також аналізуються трансформації суспільства, досліджується роль громадян у державі, їх вплив на прийняття політичних рішень.

Завдання роботи:

- знайти транзитологічну парадигму, яка найточніше описує трансформаційні процеси країн пострадянського табору;
- дослідити сутність та стадії демократичного транзиту та характер трансформаційних перетворень досліджуваних країн;
- окреслити ймовірний розвиток подій в країнах СНД на шляху демократичного транзиту.

У ході написання роботи були використані наступні методи політологічного дослідження: теоретичний (аналіз політико-філософських концепцій), порівняльний (для порівняння авторитарної та демократичної форм), біхевіористичний (дослідження суспільно-політичних явищ через аналіз поведінки суспільних груп).

Структура наукової роботи обумовлена постановкою мети і завдань. Складається зі вступу, у якому окреслені сучасні тенденції цієї проблематики, трьох розділів і висновків. У першому розділі досліджуються відомі концепції та парадигми, які в подальшому використовуються в роботі, у другому – аналізується процес демократичного переходу в країнах пострадянського табору, акцентується увага на особливостях проблем кожної з країн. У третьому розділі ми робимо прогноз імовірних сценаріїв розвитку країн СНД на шляху демократичних змін.

Методологічна база для дослідження демократичного транзиту

Провідною тенденцією розвитку сучасного світу є перехід держав до демократії. За чверть століття після початку „третьої хвилі” демократизації кількість демократій збільшилася більше, ніж утричі. Важливу роль у розвитку „третьої хвилі” відіграв крах комунізму, який зумовив демократичний прорив.

Учені, що аналізують трансформаційні процеси з кінця 70-х років ХХ ст., ввели в науковий обіг термін демократичний перехід, звідси й назва напрямку, який вивчає перехідні суспільства - транзитологія.

Аналіз наукової літератури показує, що хоча в “транзитології” як напрямку в порівняльній політології, що вивчає існуючі закономірності різних демократичних переходів, є опоненти, саму ідею транзиту поділяють більшість авторів, які пишуть про східноєвропейські та пострадянські сюжети.

Великий внесок у вивчення процесів демократизації здійснила західна “транзитологія”, яка має два виміри: перший, який вивчає “перехідний період” як такий, що пов’язаний з поняттям transition і другий, який розглядає модель перехідного періоду, тобто трансформацію політичного режиму – transformation, підкреслюючи, що мається на увазі щось інше.

На думку науковців, яскраво вираженою особливістю трансформацій у Центрально-Східній Європі є їхній безпосередній зв’язок з могутнім відродженням етнонаціональних проблем, що в чималому ступені визначає можливості, динаміку і перспективи процесів консолідації в більшості країн даного регіону.

Аналіз трансформаційних процесів в країнах СНД, Центральної і Східної Європи виявив парадоксальну ситуацію – з одного боку, на перших етапах трансформаційного процесу корисною може бути могутня авторитарна держава, з іншого боку – повний перехід до демократії нездійснений без ліквідації авторитарних тенденцій у державі [18].

Хоч більшість комуністичних режимів зазнала в післясталінський період певної еволюції, перетворення комуністичного тоталітаризму на комуністичний авторитаризм, як то вважає З. Бжезинський [15, р. 255], не відбулося. Монопольні (тоталітарні) основи комуністичних систем, що ґрунтувалися на жорсткому керівництві комуністичної партії усіма сферами суспільного життя, збереглися.

Не можна не погодитися з дослідниками, які вважають, що посткомунізм багатомірний. Саме тому різні його сторони можуть бути концептуалізовані в різноманітних теоретичних моделях, що інтерпретують посткомунізм і як демократизацію авторитарного політичного режиму, і як трансформацію політичної системи зі збереженням багатьох традиційних рис, і як перехід від командної економіки до ринкової [9, с. 74 - 77].

Різні аспекти демократичного транзиту в країнах Центральної і Східної Європи і СНД розглядаються в працях українських дослідників Б. Андресюка, В. Богданова, С. Василенко, Е. Гансової, В. Дергачова, Л. Кормич, І. Кресіної, М. Лукашевича, М. Михальченка, С. Наумкіної, Н. Паніної, В. Полохала, Ф. Рудича, А. Сіленко, Д. Ткача, Д. Шелеста та ін.

Основним підходом транзитологів до вивчення процесів переходу залишається посилення до схем “демократичного переходу”. І навіть, незважаючи на дуже неоднозначні результати поставторитарного розвитку Східної Європи і колишнього СРСР, схема теоретичної моделі (авторитарний режим – перехід – демократичний режим) залишається певною мірою постійною.

Недостатнє застосування більшості класичних типологічних моделей політичного транзиту на практиці переходу до демократії в посткомуністичних країнах в останні півтора десятиліття обумовлене не стільки їх певною “давниною”, скільки іншою специфікою, у якій проходить транзит у цих країнах. Звідси виникає необхідність створення цільної концепції політичного транзиту на посткомуністичному просторі, який повинен розвинути певні класичні концепції транзиту.

Колишні республіки СРСР, що отримали незалежність у 1991 році, пройшли тривалий шлях політичної, соціальної та економічної трансформації. У політичній науці прийнято говорити про демократичний транзит від тоталітаризму колишнього СРСР до плюралістичної демократії західного зразка, проте цей транзит для пострадянських країн дуже затягнувся.

Беручи до уваги усі три хвилі демократизації, вчені виділяють три моделі переходу від недемократичних режимів до демократії.

Класична лінійна модель (Англія, Швеція). Їй властиве поступове обмеження абсолютної монархії та розширення прав громадян і парламенту.

Циклічна модель (країни Латинської Америки). Демократичні та авторитарні режими по черзі змінюють один одного.

Діалектична модель (Іспанія, Португалія, Греція). Вона передбачає стрімке падіння авторитарних режимів і встановлення життєздатної демократії.

Усі ці моделі переходу до демократії передбачають певні зміни, без яких демократизація взагалі неможлива. Універсальними вимогами успішного переходу до демократії є:

- утвердження та розширення сфери приватної власності та формування ринкових відносин;
- створення середнього класу й умов для соціальної мобільності;
- широкі інвестиції в освіту й розвиток науки;
- формування громадянського суспільства;
- гарантії прав людини і створення механізму їх захисту;
- політичний плюралізм;
- розгалужена система вільної політичної комунікації та ін.

Більшість транзитологів, аналізуючи перехід до демократії, виокремлюють при цьому ряд стадій. Тривалий час популярною була модель демократичного переходу, запропонована американським політологом Д.Растоу. Порівнюючи переходи до демократії у Швеції (з 1890 до 1920 рр.)

і Туреччині (з 1940 до 1960 рр.), він виділив три фази: підготовчу фазу, у процесі якої загострюються конфлікти між основними соціальними й політичними силами; фазу прийняття рішень, коли досягається компроміс між політичними акторами щодо нових правил демократичної та політичної гри; фазу звикання, за якої демократичні інститути набувають стійкості.

Аналогічну схему переходу до демократії пропонують американські політологи Ф.Шміттер та Г.О`Доннел. Вони виділили наступні фази переходу: лібералізації, демократизації, ресоціалізації. Фаза лібералізації розпочинається кризою авторитарних чи тоталітарних режимів та кризою ідентичності еліт, яка закінчується їх розколом. Фаза демократизації відрізняється інституціональними змінами в політичній системі. На цьому етапі з'являються такі політичні інститути як політичні партії, виборча система, які дають змогу формувати органи влади демократичним шляхом. Під час ресоціалізації відбувається освоєння громадянами демократичних цінностей і правил гри та поступове включення їх до нової політичної системи, тобто формується громадянське суспільство. Інші автори називають дану стадію стадією консолідації. Консолідація демократії – це процес перетворення випадкових домовленостей та умовних рішень, що виникають між політичними елітами у період демократичного переходу, у стійкі норми відносин суперництва і співробітництва між головними дійовими особами політичного процесу.

Американський вчений С. Хантінгтон увів поняття "Хвилі демократизації" - це "група переходів від недемократичних до демократичних режимів, яка відбувається в заданий період часу і значно переважає чисельністю групу переходів у протилежному напрямі". До цієї хвилі відноситься лібералізація або часткова демократизація в тих політичних системах, які не стають повністю демократичними. С. Хантінгтон зробив висновок, що у сучасному світі мали місце три хвилі демократизації. Кожна з них зачіпала порівняно невелике число країн, і під час кожної відбувалися переходи й у недемократичному напрямі. На основі аналізу

історичного минулого людства він виділяє три хвилі демократизації та дві хвилі відкату [13, с. 72 - 75].

Перша хвиля демократизації (1820-1926) означала поширення парламентаризму, багатопартійних систем і загального виборчого права, насамперед, у країнах Західної Європи та Північної Америки. Зворотна хвиля (1926-1942) принесла тоталітаризм у різних його формах: фашизм, сталінізм, нацизм і повернення низки країн до авторитарного правління. У період першої хвилі налічувалось 29 демократій, у період зворотної хвилі 12 країн відійшли від демократії.

Друга хвиля демократизації (1942-1962) характеризувалася перемогою над фашизмом, антиколоніальним рухом і розвалом колоніальної системи, модернізацією країн, що звільнилися від колоніальної залежності, включно з процесом повної демократизації у деяких з них. У цей час існувало 36 демократій. Зворотна хвиля (1960-1975) означала встановлення авторитарних диктатур у низці країн. Від демократії відійшли 6 країн.

Третя хвиля демократизації (розпочалася у 1975 р. і триває дотепер) ознаменувалася падінням авторитарних режимів у Греції, Португалії, Іспанії відповідно 1974, 1975, 1977 рр.). Потім вона охопила Латинську Америку та низку країн Азії. Тут на шлях демократії стали Домініканська Республіка, Гондурас, Перу, Туреччина, Філіппіни, Південна Корея. Нарешті справа дійшла до країн радянського блоку. Комуністичні режими зазнали краху спочатку в Південній та Центрально-Східній Європі, а потім в республіках Радянського Союзу. І хоч деякі дослідники висловлюють думку про настання спаду третьої хвилі демократизації, у більшості країн, котрі покінчили з недемократичним розвитком після 1974 р., демократія все ж таки досягла значних успіхів. У цей період існувало приблизно 40 демократій, а 4-5 країн відійшли від неї.

Різні виклики і загрози, перед лицем яких опинилися держави-учасники СНД, стимулювали їх до вироблення найбільш адекватних обставинам механізмів реагування. Унаслідок цього на пострадянському просторі

склалися різні моделі політичної системи, до яких цілком прийнятна методологія транзитології С. Хантінгтона.

У рамках цієї транзитологічної парадигми можна виділити групу пострадянських країн, яку назвали умовно "перехідна демократія". До цієї групи країн можна віднести Грузію, Киргизстан, Молдову і до 2010 р. - Україну. Після зміни конституційно-політичного порядку (переходу від парламентсько-президентської до президентсько-парламентської республіки) українська модель демократії опинилася в невизначеному статусі. Проте, ряд об'єктивних характеристик, генезис і тенденції політичного розвитку вказують, що наша країна ще остаточно не вийшла з "перехідної демократії".

Отже, держави "перехідної демократії" - це країни, що пройшли транзит від авторитарних моделей державної організації до елементів плюралістичної демократії, через акції протесту, скидання влади і зміни державного правління ("кольорові" революції або "шокові" події, що вплинули на якість політико-правової моделі). В основному це парламентські або парламентсько-президентські республіки.

Транзит країн пострадянського простору

Генезис моделі «перехідної демократії» можна умовно розділити на декілька етапів:

- 1) Перший етап - 1991-1994 рр. - створення бази державності. Усі чотири країни (Грузія, Киргизстан, Молдова, Україна) пройшли етап лібералізації і демократизації, коли нові незалежні держави створювалися на основі нормативно-правової бази колишніх радянських республік : за формою правління - парламентські республіки. Проте, "нові-старі еліти" були не в змозі реалізовувати в рамках демократичних процедур завдання економічної модернізації. У той же час, стагнація економіки, бідність населення і проблемні питання розподілу власності, приватизація вимагали реагування й концентрації повноважень.

Головну роль у гальмуванні процесів демократичного транзиту у вищезгаданих державах зіграла наявність загроз національної цілісності (Молдова, Грузія, Киргизстан, частково Україна).

Потреба у стабілізації політичної ситуації, завдання економічної модернізації вимагали переходу до сильної виконавчої вертикалі, посилення ролі президента. При умові відсутності історичної демократичної традиції, низької політичної культури, нерозвиненості інститутів громадянського суспільства, слабкості партійної системи, до середини 1990-х рр. у країнах цієї моделі (за винятком Молдови) склалася специфічна політична система з переважаючими елементами авторитаризму.

- 2) Етап "неопатримоніалізму". Країнам пострадянського простору був властивий екстенсивний розвиток демократичних інститутів. Під впливом негативних тенденцій в економіці 90-х років основними рисами інституціонального розвитку стали авторитарні методи управління. Наслідками цього процесу були: суворий адміністративно-податковий контроль, встановлення бюрократично-олігархічної економіки й неконтрольована приватизація.

У суспільстві виник стійкий запит на державний патерналізм(підкування), що було обумовлено кризовими явищами в економіці (безробіття, зростаюча інфляція, знецінення заощаджень). На думку політологів, цілком очевидно, що в таких умовах переважали громадська дезінтеграція й соціальна депресія, що породжували в населення тягу до державного патерналізму, "сильної руки", здатної "навести лад" і забезпечити стабільність. Демократія, таким чином, відсовувалася на другий план, що і стало ще однією з причин відкладання демократичної модернізації.

Користуючись визначенням американського транзитолога Т. Карозерса, в Україні, Грузії, Киргизстані (а з 2001 р. і в Молдові) в середині 1990-х рр. виник синдром "політики домінантної влади". Карозерс пише, що "країни з цим синдромом мають обмежений, але реальний політичний простір, певну політичну конкуренцію між протилежними групами і, принаймні, головні інституційні форми демократії. Проте одна політична група - рух, партія сім'я або окремих лідер - домінують у цій системі таким чином, що не залишають практично ніяких перспектив зміни влади в осяжному майбутньому. При домінантній владі вибори переважно сумнівні, хоча й не цілком фальшиві оскільки пануюча група намагається розіграти більш-менш пристойне виборче шоу для міжнародного співтовариства" [17].

У той же час "політика домінантної влади" передбачала не лише посилення ролі президента, але і збереження за парламентом широких повноважень, що забезпечують конкурентне середовище для політичних еліт. Згідно "акаєвської" конституції, Киргизстан був президентсько-парламентською республікою, а його політична системи характеризувалася як конкурентний авторитаризм з елементами демократичного транзиту. У той час Киргизстан називали "острівцем демократії в морі центральноазіатського авторитаризму".

Особливістю України початку 2000-х рр. був штучний конфлікт між групами інтересів. Саме цей конфлікт між групами тиску й окремими політиками забезпечив Л.Кучмі можливість сконцентрувати в одних руках механізми визначення політичного порядку й контролю над економічними процесами. Результатом стала поява потужних регіональних політико-економічних груп.

На думку українського політолога О.Фісуна, головні особливості пострадянського політичного розвитку України в 1990-х - початку 2000-х рр. можуть бути виражені за допомогою поняття "неопатримоніалізм", а не "демократія". По-перше, держава управляється більшою мірою як приватне володіння правлячих груп. По-друге, виникає своєрідна модель "політичного капіталізму", при якому накопичення капіталу відбувається шляхом діставання доступу до політичних й адміністративних ресурсів. У цій системі провідне місце належить новому класу політичних підприємців, які досягають економічних цілей за допомогою "політичних інвестицій" в главу держави, в силові структури, політичні партії, депутатський і чиновницький корпуси. А натомість отримують політично обумовлені пільги і привілеї, доступ до бюджету, до державної власності, дуже часто - імунітет від закону. По-третє, вирішальна роль в політико-економічному процесі належить так званім клієнтарно-патронажним стосункам і зв'язкам.

Патрон - президент, прем'єр, мер і так далі - захищає своїх клієнтів, а ті натомість роблять йому всілякі послуги. Економічні та владні ресурси першого обмінюються на політичну й електоральну лояльність других. У цьому сенсі неопатримоніальна система є складною пірамідою різноманітних регіональних, галузевих і бізнесових патронатів, яка об'єднується вертикаллю президентської влади [12]. У той же час, держава явно відставала від соціального запиту суспільства на участь в управлінні країною. Це і було причиною так званих "кольорових революцій".

3) "Кольорова революція» або «шокова демократизація» (Грузія в 2003, Україна в 2004 і Киргизстан в 2005 рр.). Очевидно, що влада в цих

країнах стала нелегітимною. Рівень громадської довіри до урядів Грузії, України і Киргизстану напередодні "революційних" подій, був найнижчим за весь час існування цих країн. Легкою і святковою атмосфера "революції" у Грузії та Україні була тому, що влада не удалася до сили. У Киргизстані ситуація була дещо іншою.

Проявився основний парадокс "кольорових революцій" : її організатори хотіли лише поміняти політичну еліту, а учасники масових виступів хотіли радикальної зміни усієї системи політичної влади, часто самі цього не підозрюючи. Ми вимушені констатувати, що замість переходу до консолідованої демократії і забезпечення безповоротності демократичного процесу, "кольорові революції" принесли Україні й Киргизстану "дисфункціональну" демократію, двовладдя, політичну кризу а Грузії - тимчасовий відкат до керованої демократії.

4) Етап "дисфункціональної" демократії (2005 - 2010 рр.). Т. Карозерс дав найбільш чітке визначення моделі політичної системи, яка існувала в Україні в 2006 - 2010 рр., частково в Молдові (2009-2010 рр.), у Киргизстані (2010 р.). На його думку, це була "дисфункціональна" демократія або режим "безпорадного плюралізму", коли партії, які воюють за владу, настільки сповнені ненавистю один до одного, що всі їх опозиційні зусилля спрямовуються виключно на те, щоб за будь-яку ціну не дозволити суперникам чого-небудь досягти; "політичне змагання відбувається між глибоко ворожими партіями, які діють, по суті, як мережі клієнтарного патронажу, без яких-небудь спроб до самооновлення"; "влада переходить від одного недовговічного політичного угруповання до іншого, на чолі з харизматичним лідером, або до тимчасових альянсів із невизначеною політичною ідентичністю" [19].

Власне у рамках моделі виникли наступні чинники: а) тісний зв'язок уряду з парламентом, особливо з його партійною більшістю; б) залежність уряду й більшості його членів від глави уряду й парламенту, ніж від президента; в) відсутність ефективних схем рішення конфліктів інтересів між

президентом і урядом, виникнення "двовладдя" (особливо це стосується до України).

Суперечки щодо того, чи є Україна на шляху демократичного переходу, стосуються не стільки оцінки сутності процесів, що відбуваються в суспільстві, скільки інтерпретації концепції демократичного переходу (транзиту) та уявлень про його допустимі часові межі. Чимало дослідників схильні трактувати перехід як цілеспрямований, керований та, зацікавлений у демократичних перетвореннях елітою, процес поетапної заміни недемократичних інституцій демократичними та консолідації останніх. З цієї точки зору, процеси, що упродовж двох десятиліть відбуваються в Україні, не викликають особливого ентузіазму. Вони повільні, непослідовні, різновекторні. Головні політичні актори, за деяким винятками, ще й досі не заслуговують довіри щодо демократичності їхніх переконань та намірів.

Такі оцінки одним періодам українських перетворень відповідають більше, а іншим – менше. Однак кожен з цих періодів вимагає окремого вимірювання притаманних йому рис демократії й авторитаризму. Слід врахувати й ту особливість демократичних переходів, що спочатку вони зовсім не обов'язково творяться "демократами". Як зазначав Денкворт Растроу, обставини часто спонукають недемократів до демократичної поведінки, а вже потім змінюють і їхні погляди. Перехід до демократії не є однорідним та безперервним у часі процесом, а критичний поштовх для розвитку демократії за різних умов можуть забезпечувати різні групи: як громадяни, так і урядовці. Звідси впливають висновки засновника транзитології про чималу тривалість демократичного переходу, які останнім часом зазнали радикального перегляду. Не менший час для завершення демократичного переходу за несприятливих обставин (а саме такими були обставини в Україні, як і в інших колишніх радянських республіках), відводив З. Бжезинський на початку 1990-х років. На користь зваженості та розуміння неминучої складності та тривалості переходу в Україні висловлювався також экс-президент Польщі А. Квасневський.

У грудні 2004 р., у якості компромісу між прибічниками В. Ющенка й В. Януковича, щоб уникнути можливого силового протистояння, політична еліта досягла консенсусу у вигляді прийняття пакету конституційних змін, що перетворили Україну з президентсько-парламентської в парламентсько-президентську республіку. Верховна Рада діставала можливість формувати уряд, який, по суті, ставав незалежним від президента. Таким чином, була закладена основа дестабілізації політичної ситуації в країні, що тривала 5 років. Протистояння по лінії Президент-Уряд-Парламент, перетворилося на замкнуте коло, що і змусило в 2010 році повернутися до норми, яка з точки зору транзитології є найбільш оптимальною для ефективного проведення подальшого курсу на демократизацію, а саме, повернення до Конституції 1996 року та посилення президентської влади, поверненні політичні й економічні повноваження Президентові України, відновлена вертикаль влади, понижена роль парламенту в ухваленні державних рішень. Ці тенденції можуть розглядатися і як відкат до конкурентного авторитарного режиму і як тимчасовий етап консолідації влади для перезапуску демократичного транзиту, синхронізованого з економічною модернізацією. Частина українських транзитологів вважає, що в Україні немає умов для реставрації авторитарного режиму за російським або білоруським зразком. В Україні існує громадянське суспільство, можливо, ще дуже слабе й незріле, але все таки, воно має певний досвід, ресурси і вплив, у чому ми, врешті-решт, мали можливість переконатися під час протестів проти Податкового кодексу. На думку українського ученого Н. Рябчука, існує певний міжнародний контекст, який не занадто сприятливий для консолідації авторитаризму в Україні. Україна досить інтегрована в різні міжнародні, зокрема європейські організації, досить відкрита для дифузії європейських ідей і практик і, відповідно, для їх поступового засвоєння.

Перший меседж про необхідність нового етапу правової й конституційної реформи президент В. Янукович зробив у своєму Посланні до

українського народу "Україна XXI століття. Стратегія реформ і громадської консолідації" (червень 2010 р.). Тоді він в ідею "республіканізму" вклав тезу "повернення до реального народовладдя і збалансувало повноважень гілок влади", реформування судочинства. Другий раз до проблеми конституційної реформи В.Янукович звернувся на початку 2011 р., коли підтримав пропозицію першого президента України Л. Кравчука про проведення Конституційної асамблеї України (КАУ). Була сформована науково-експертна рада у складі відомих фахівців і теоретиків конституційного права, яким доручено підготувати концепцію проведення КАУ. Радник Президента України - керівник Головного управління з питань конституційно-правової модернізації Адміністрації Президента М.Ставнічук, дала чітке визначення майбутнього конституційного майданчика: Конституційна асамблея України - це не просто дорадчий орган при Президентові, а майданчик широкої цивільної дискусії, де на різних рівнях братимуть участь: а) влада й опозиція; б) політичні партії (парламентські й позапарламентські); в) НВО й експертне співтовариство. Також слід зазначити, що в розумінні М. Ставнічука "конституційно-правова модернізація" не обмежується змінами в Конституції або її новою редакцією.

Першим кроком конституційно-правової реформи повинна стати модернізація інституту виборів, адже виборча система є модулятором майбутньої політичної системи. Не можна відкладати і проведення істинної судово-правової реформи, покликаної забезпечувати захист прав і свобод людини і громадянина. Предметом конституційної модернізації повинні також стати місцеве самоврядування, територіальна організація, адміністративна реформа.

За президента М. Саакашвілі у Грузії центральні органи влади зміцнилися, а рівень корупції в держструктурах скоротився. Проте грузинський парламент був ослаблений, у результаті законодавчій владі було важко контролювати і стримувати виконавчу, свобода друку обмежилася. Непарламентська опозиція звинувачувала президента в узурпації влади,

політичному терорі, утиску прав і свобод громадян країни. Безкомпромісність М. Саакашвілі привела до масових демонстрацій і зіткнень з поліцією в Тбілісі осінню 2007 р. Особливої уваги викликає почата М. Саакашвілі тотальна боротьба з корупцією, реформування сектора безпеки країни. Найбільшим змінам піддалися силові відомства: були ліквідовані Міністерства внутрішніх справ і держбезпеки. Слідчий відділ МВС відійшов до знову створеної структури міністерства у справах поліції і громадського порядку, окремим відомством стала муніципальна, патрульна поліція і спецназ, створена нова структура - Служба зовнішньої розвідки. Реформа правоохоронних органів у Грузії здійснювалася за американським зразком. Проте, на відміну від оригіналу у Грузії не була створена система громадянського й парламентського контролю за діяльністю силового блоку.

Процес демократичної трансформації Молдови, як, можливо, ніякої іншої пострадянської країни, надзвичайно ускладнений цілою низкою геополітичних та внутрішньополітичних суперечностей. Це, перш за все, нерегульованість проблеми Придністров'я, через яку зберігається фактичний розкол країни та дислокація на її території іноземних військ (14 армії ЗС РФ), що спонукає владу до постійних зусиль її реінтеграції. По-друге, більш ніж суттєвий різновекторний вплив на ситуацію в країні зовнішніх акторів – Румунії, Російської Федерації, України та Європейського Союзу. По-третє, тривала внутрішньополітична нестабільність, через відсутність ефективної системи державної влади та несформованість певних її інститутів. Вона до того ж підсилюється постійним протистоянням між «правими» та «лівими», «прорумунськими» та «проросійськими» силами; незавершеним переформатуванням партійної системи; відсутністю серед політичних партій явних лідерів; нестійкістю партійних коаліцій. Усе це накладається на невирішеність нагальних соціально-економічних проблем, які найбільш яскраво характеризуються одним із найнижчих у Європі рівнем життя й тотальним зубожінням широких верств населення.

У таких складних умовах особливої ваги набирає стабілізуючий потенціал громадянського суспільства як основи для творення політичної нації, пом'якшення найгостріших суперечностей, гармонізації інтересів та гарантування миру і злагоди. Однак, громадянське суспільство Молдови, у свою чергу, теж знаходиться всього лише на початковій стадії свого формування і для нього є типовими такі ж «хвороби росту» як і для більшості інших пострадянських країн та, зокрема, України. Організації громадянського суспільства Молдови ще не мають законодавчого забезпечення, яке повністю відповідало би європейським стандартам; вони, у своїй більшості, не користуються достатньо масовою підтримкою населення; відчувають на собі недостатнє фінансування, через що дуже часто цілком залежать від закордонних донорів. Значна частина їх працює за «зовнішнім замовленням», що особливо чітко простежується в діяльності радикально налаштованих прорумунських та проросійських організацій.

Враховуючи поліетнічний характер молдавського суспільства, одним із найважливіших серед таких документів є, зокрема, Концепція державної національної політики Республіки Молдова, проект якої у 2003 р. пройшов експертизу в Раді Європи, одержав позитивну оцінку експертів Венеціанської комісії. Базуючись на нормах Конституції країни, ключове положення Концепції визначає серед іншого, що молдовани – державоутворююча нація, яка разом з представниками інших етносів складають народ Молдови, для якого Республіка Молдова є спільною Батьківщиною.

У вказаній Концепції закладена основа для творення єдиної політичної нації та громадянського суспільства, оскільки вона являє собою сукупність принципів, пріоритетних цілей і завдань з інтеграції та консолідації єдиного полікультурного й багатомовного народу Республіки Молдова шляхом приведення загальнонаціональних інтересів у відповідність з інтересами всіх етнічних і мовних спільнот країни.

На початку 2009 р. Спеціальний представник Європейського Союзу для Молдови К. Міжей прогнозував «деякі зміни у процесі придністровського

врегулювання після виборів у Молдові незалежно від результатів голосування». Наголошуючи на тому, що ЄС використовує дуже прозорі принципи врегулювання придністровського конфлікту – це співпраця з усіма партнерами в рамках переговорного процесу «5+2» (ОБСЄ, РФ, Україна, Республіка Молдова, Придністровська Молдавська Республіка та ЄС і США), він підкреслив необхідність проводити якнайбільше різних консультацій у різних форматах. Адже, саме це має бути найважливішими кроками для нарощування довіри між правобережною й лівобережною Молдовою.

Значний потенціал позитивного впливу на стабілізацію внутрішньополітичної ситуації в Молдові має українське громадянське суспільство. Він реалізується двома шляхами.

- 1) Захист безпосередньо на території Молдови прав української національної меншини та підтримка її громадських організацій. Практичному впровадженню запланованих завдань має сприяти змішана міжурядова українсько-молдовська комісія з питань забезпечення прав національних меншин.
- 2) Зміцненні безпосередніх контактів та розширення взаємовигідної співпраці в різних галузях безпосередньо між органами громадянського суспільства (ОГС) України та Молдови в рамках як двосторонніх, так і багатосторонніх міжнародних проектів.

Не менш цікавим досвідом співпраці на рівні громадянського суспільства є те, що за підтримки Директорату з культури, культурної і природної спадщини Ради Європи Молдова стала повноправним членом проекту "Київська ініціатива для демократичного розвитку через культуру Вірменії, Азербайджану, Грузії, Молдови й України". Проект передбачає відновлення, розвиток і збереження культурної спадщини, захист довкілля, а також міське планування. Кінцевою метою цієї програми є залучення національних і міжнародних інвестицій, а також стимулювання майбутніх

державних і приватних інвестицій в історичну та культурну інфраструктури. Реалізація даної програми може стати важливим чинником у подальшому розвитку туристичної індустрії Молдови. І подібних прикладів можна привести чимало.

Таким чином, не виникає сумнівів, що співпраця на рівні громадянського суспільства є досить ефективним інструментом розвитку взаємовигідного українсько-молдавського співробітництва та стабілізації внутрішньополітичної ситуації в Молдові. За умови, звичайно, що зовнішня політика України буде залишатися стабільною й передбачуваною.

Орієнтири подальшого транзиту

На наше переконання, у країнах пострадянського простору і надалі буде тривати процес демократичного транзиту. Справа в тому, що еліта та громадяни розуміють важливість встановлення незалежних від обставин правил гри, коли кожен може себе реалізувати. Обставина, що навіть після програшу ти втрачаєш не все, тебе не переслідують та теоретично маєш шанси перемогти пізніше, мотивують учасників політичного процесу прийняти демократичні правила гри.

Демократія показала себе досить нестабільною, хвилеподібною, яку важко втримати. Існує завжди спокуса стати «над законами» та одноосібно керувати процесами, але досвід авторитарних та тоталітарних держав (СРСР, Лівія, сучасна Росія та ін.) доводить, що суспільству рано чи пізно набридає їхнє невірне становище, а «вимога правди стає не менш важливою, ніж вимога хліба» [8, с. 19].

Для країн, які ми розглянули (Україна, Грузія, Киргизстан, Молдова), подальший демократичний транзит – це обов'язкова умова економічної інтеграції та політичної асоціації з Європейським Союзом. Демократизація сприяє зацікавленості західних країн стабільністю, що дає можливість тісно співпрацювати з фінансовими інститутами, на рівні громадянського суспільства, спрощувати візовий режим та оптимізувати зовнішню торгівлю.

Кожна із країн цієї групи має свій "рецепт" виходу зі стану "безпорадного плюралізму".

- Перехід до стійкої парламентсько-президентської республіки. Згідно прийнятим парламентом Грузії змін, починаючи з 2013 року ця країна переходить до парламентсько-президентської форми правління. Перерозподіл повноважень між президентом і прем'єр-міністром фактично перетворює останнього в перше обличчя держави, а широкі повноваження парламенту сприяють проведенню реформ. Проте, наскільки ефективною виявиться ця модель залежатиме зараз (і до 2013 року) від президента, оскільки в період демократичного транзиту саме сильна влада президента

консолідує нації та стимулює демократичні перетворення. Для повноцінної консолідації своїх демократичних досягнень сучасній грузинській політичній еліті необхідно підвищити ефективність ключових інститутів влади, зміцнити політичний плюралізм, посилити участь громадськості в політичному процесі, розвивати свободу слова і думки. Наскільки готове керівництво Грузії до подальших політичних і законодавчих реформ у руслі сучасних демократичних перетворень - покаже час.

- Парламентська республіка - консенсус еліт. Після "революційних" подій 2010 року в Киргизії, тимчасовий уряд заявив про курс на побудову парламентської моделі демократії. 27 червня 2010 р. пройшов референдум, на якому населення 91% голосів схвалило нову редакцію Конституції з цими змінами. Президентів Киргизстану залишається в основному представницькі функції, він обиратиметься на шість років без права переобрання. Закон "Про введення в дію конституції" має на увазі формування інституту президента перехідного періоду, який повинен буде забезпечити поетапний перехід країни до нової форми правління. У якості безальтернативної кандидатури на цей пост тимчасовий уряд запропонував Р. Отунбаєву, яка виконуватиме ці функції до 31 грудня 2011 року. Обиратися ще один раз вона вже не зможе. Враховуючи національні особливості киргизької моделі державного управління, а особливо - наявність чинника кланового розподілу влади, не складно припустити, що нові реформи можуть стати не стільки поштовхом до нового етапу демократичного транзиту, скільки причиною нової внутрішньополітичної кризи, обумовленої боротьбою за владу.

- Корекція парламентської моделі. Перспективи трансформації молдавської моделі, поза сумнівом, пов'язані зі зміною порядку обрання президента країни. Це завдання буде реалізовано або нинішнім складом молдавського парламенту, або шляхом повторного референдуму. Неефективність існуючого інституціонального дизайну влади в Молдові вимагає консолідації політичного класу висунення нових лідерів й обмеження партійних амбіцій.

- "Перезавантаження" демократичного транзиту. Новий етап розвитку України розпочався саме з рішення Конституційного Суду про неконституційність закону "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року у зв'язку з порушенням процедури його розгляду і прийняття. Тепер в Україні діє Конституція в редакції 1996 р.

У ситуації, що склалася в Україні в контексті демократичних перетворень, можна виокремити низку складових, які вказують на те, що в країні, її політичній системі, незважаючи на тести на демократію у вигляді виборів, розбудови політичних інститутів, демократична система, по суті, "зависла". Сталості всіх складових, які складають демократію, очевидно бракує. Існує низка найрізноманітніших характеристик, лакмусів, які мають вказувати на незворотність демократичних перетворень, їхню сталість і тяглість. Це і взаємодія влади з інститутами громадянського суспільства, правова держава, політичні інститути, вміння домовитися між непримиренними політичними опонентами для вирішення проблем, не використовуючи їх для власного тимчасового матеріального чи політичного зиску.

Заслуговує уваги та обставина, що на рівні суспільної поведінки, зокрема серед політиків, лакмус консолідації демократії проявляється, коли жодна значна політична група не намагається змінити чи підмінити демократичні норми та принципи урядування.

На соціально-психологічному рівні про утвердження демократії можна говорити, коли перед обличчям гострої політичної та економічної кризи громада в переважній більшості своїй зберігає переконання, що будь-які політичні зміни повинні відбуватися, як мінімум, у "параметрах демократичних формул". Наприклад, мають бути проведені місцеві вибори, а питання відсутності грошей навіть не має порушуватися й розглядатися як аргумент для їхнього відтермінування.

Серед політиків цей соціально-психологічний рівень проявляється у тому, що всі політичні актори слідують нормі, що будь-який політичний

конфлікт має бути вирішено відповідно до встановлених загальних правил та принципів, а їх порушення апріорі є неефективним та надвартісним шляхом вирішення проблеми урядування. Якщо "демократичний транзит" та консолідація демократії зависли в інститутах та часі, то й політична та соціальна система може перезавантажитися. Але зовсім не обов'язково, що після цього вона може повернутися на висхідну точку сірої зони демократії за змістом, але не суттю електоральної демократії.

В Україні до зазначених проблем можна додати також спекуляції з боку політичних еліт стосовно контроверсійних питань історичної пам'яті, "розділеності українського суспільства". А чинна влада та частково громадянське суспільство не змогли утворити сталих площадок для діалогу й пошуку взаємних компромісів.

Певною мірою тривожні сигнали про можливість такого системного та ціннісного перезавантаження демонструють не тільки політичні кроки нинішнього президента стосовно угоди з РФ про ЧФ, здача збагаченого урану, а й сама форма ухвалення відповідних рішень, їх кулуарність та непублічність, відсутність інформування про їхні реальні наслідки. Присутня тільки інформаційна картинка та піар після зробленої справи, яка має переконати втомлених громадян в абсолютній адекватності відповідних кроків.

Опозиція в Україні поки так і не може скористатися шансом для власної консолідації та знаходження компромісів. До того ж вона, як правило, "дружить проти когось", але не ґрунтується на підставі економічних чи політичних реформ. А такий характер відносин часто-густо камуфлює бажання доступу до владних ресурсів, які, за умов української корупції, конвертуються у гроші.

Це може призвести до відкату від демократичних принципів або формування квазідемократії, коли демократія існує тільки за умовною формою, але не за суттю. А інститути демократичного суспільства використовуються владою для легітимації непрозорих та недемократичних

дій, реальна публічна політика підміняється маніпуляціями суспільною свідомістю та піаром.

Ситуація в Україні вкотре продемонструвала, що комплексні процеси демократизації в політиці, економіці не можуть обмежуватися тільки угодою між елітами, на що, до речі, наші політики здатні доволі опосередковано. Для забезпечення сталості демократичних перетворень потрібні розвинуті інститути громадянського суспільства, чого досягти не вдалося.

До створення можливості перезавантаження системи, чи то потенції для демократичного відкату, створила ситуація всередині політичних еліт, які протягом тривалого часу не змогли узгодити свої позиції та прагнули опосередковано діяти за принципом "переможцю дістається" все. Незрілість еліт, розвиток політичної корупції в Україні, клановість та орієнтованість виключно на лідера в політичних партіях, втрата зв'язку політичних сил з виборцями за відсутності політичних, економічних та соціальних реформ призвели до тривалої політичної та економічної кризи у країні.

Контрверсійність суспільних настроїв проявилася в тому, що поруч з цими актуалізованими очікуваннями, згідно з соціологічними дослідженнями, так само високо цінувалися свобода слова, принципи верховенства права, протидія корупції, рівність всіх перед законом, що залишає резерв для реалізації демократичних перетворень, хоча й опосередкований. Громадянське суспільство виявилось неготовим достатньою мірою до раціоналізації державної політики у виконанні політичних сил почасти об'єктивної оцінки того, що відбувається, до викликів незавершеного демократичного транзиту.

Рівновага між демократією та відкатом залишається хиткою, але в її забезпеченні мають бути зацікавлені і громада, і опозиція, і також влада, адже для України вірогіднішим тут буде білоруський сценарій, результати якого не можуть викликати бажання наслідувати йому.

Висновки

Отже, демократизація – це складний, нелінійний та довготривалий процес трансформації політичної системи та суспільства. Політологи виділяють три фази переходу: підготовчу (у процесі якої загострюються конфлікти між основними політичними силами), фазу прийняття рішень (досягається консенсус щодо основних правил політичної гри), фазу звикання (демократичні інститути набувають стійкості).

Зрозуміло, що важливим фактором є процес консолідації демократії – це перетворення випадкових домовленостей та рішень, що виникають між політичними елітами, у стійкі норми відносин суперництва і співробітництва між головними особами політичного процесу.

Трансформаційні перетворення мають подвійний, а подекуди й потрійний характер – поряд із розбудовою демократії потрібно розбудовувати державу та створити політичну націю. Однак, беручи до уваги особливості посткомуністичних трансформаційних перетворень, варто зазначити, що ці суспільства різняться між собою. Це зумовлено, насамперед, часом перебування та характером тоталітарного політичного режиму в цих країнах.

У рамках транзитологічної парадигми С. Хантінгтона виділяють групу пострадянських країн, яку назвали умовно "перехідна демократія". До цієї групи країн відносять Грузію, Киргизстан, Молдову та Україну. Держави "перехідної демократії" - це країни, що пройшли транзит від авторитарних моделей державної організації до елементів плюралістичної демократії через акції протесту, скидання влади і зміни державного правління. В основному це парламентські або парламентсько-президентські республіки.

Також варто зазначити, що в цих країнах сформувався режим так званого «безпорадного плюралізму», ситуація, коли політичні опоненти настільки переймаються протистоянням, що забувають своє призначення та вводять державу у стан некерованості та безпорадності. Це природний стан

переходу, але його затягнутість може призвести до згубних наслідків, як варіант – втрата державності.

На жаль, Україна сьогодні демонструє відкат від демократії в бік авторитаризму. Доказами можуть слугувати оцінки вітчизняних та іноземних експертів, соціологічні опитування, переслідування політичних опонентів. Сьогодні обставини дарують прекрасний шанс громадянському суспільству продемонструвати, на що воно здатне, відстоюючи демократичні цінності. Це і стане доказом рівня демократизації українського суспільства.

Список використаної літератури

1. Даль Р. Демократия и ее критики / Р.Даль; [пер. с англ.]. – М. : РОССПЭН, 2003. – 576 с.
2. Кадырова М. Халиф на исторический час. Загадочная страна и её вождь туркменбаши / М. Кадырова // Зеркало недели. – 2002. – № 48.
3. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах / А. Лейпхарт ; [пер. с англ.]. – М. : Аспект пресс, 1997. – 287 с.
4. Марчак О. М. Основные тенденции и перспективы политической трансформации в Украине в контексте демократического транзита / О. М. Марчак // Науковий вісник. – Одеса : ОДЕУ. – 2007. – Вип. 5 (42). – С. 101-109.
5. Марчак О. М. Политическая трансформация стран СНГ и Центрально-Восточной Европы в контексте единого глобального процесса демократизации / О. М. Марчак // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К. ; Миколаїв : МДГУ ім. П. Могили. – 2007. – Вип. 9. – С. 335 – 342.
6. Марчак О. М. Типологии переходных режимов в странах Восточной и Центральной Европы и СНГ / О. М. Марчак // Наукове пізнання: Методологія та технологія. – Одеса : ПДПУ ім. К.Д. Ушинського. – 2005. – Вип. 1 (15). – С. 84 – 88.
7. Полохало В. Политология посткоммунистических обществ в Украине и России. К методологии политического анализа / В. Полохало // Полис. – 1998. – №3. – С. 3 – 15.
8. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский ; [пер. с англ.]. – М. : РОССПЭН, 2000. – 320 с.
9. Романюк О. І. Посттоталітарна трансформація як специфічний тип демократичного транзиту / О. І. Романюк // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. «Питання політології». Вип. 3. – 2001. – №518. – С. 71 – 78.

10. Романюк О. І. Праві та ліві тоталітарні режими: спільне і специфічне / О. І. Романюк // Нова політика. – 2002. – №1. – С. 55 – 59.
11. Романюк О. І. Проблема типологізації політичних режимів в контексті аналізу демократичних транзитів / О. І. Романюк // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. «Питання політології». Вип. 4. – 2002. – №555. – С. 16 – 25.
12. Фисун А. А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации : монография / А. А. Фисун. – Харьков : Константа, 2006. – 352 с.
13. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон ; [пер. с англ.]. – М. : РОССПЭН, 2003. – 386 с.
14. Якушик В. Різновиди політичних режимів / В. Якушик // Віче. – 1995. – №9. – С.129 – 133.
15. Brzezinski Z. The Grand Failure: The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century / Z. Brzezinski. – New York : Collier books, 1990. – 304 p.
16. Freedomhouse [Електроний ресурс]. – Режим доступу : www.freedomhouse.org/research/freeworld.
17. Freedom of the Press 2004. A global Survey of Media Independence / ed. by K. Deutch Karlekar. – New York : Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2004. – XII, 194 p.
18. Nations in Transit 2004. Democratization in East Central Europe and Eurasia / ed. by A.Motyl, A.Schnetzer. – New York : Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2004. – XVII, 666 p.
19. Thomas Carothers. Revising the Transition Paradigm [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.journalofdemocracy.org/articles/gratis/Carothers-13-1.pdf>.